

Ars scribendi, ars moriendi

Antonio PATRAȘ

The straightforward lines of Lovinescu's critical system should be put to trial by confronting the dogmatism of his thinking with the severe pulsions of self conceitedness and vanity. Ars scribendi, ars moriendi presents Antonio Patras' conception about the best regarded "critical system" in Romanian culture. After delineating a few incongruities, the author of the present study argues that Lovinescu did not actually change in spite of his confession. The amount of work submitted to his interpreters directed them to a evolutive pattern of reading his books, whereas the real key of his conception is permanent stasis and stagnation.

În pofida multor aparențe înșelătoare, formula personalității lui E. Lovinescu era fixată, în datele ei esențiale, de la bun început. Tăiat în marmură, profilul s-a păstrat intact, sfidînd timpul. E limpede că „revizuirile” de mai târziu, aproximațiile succesive (în plan stilistic sau ideologic), ca și repetatele schițe autportretistice nu-și găsesc o justificare pe deplin convingătoare doar în teoria mutației valorilor estetice și în celelalte elementele din cunoscutul sistem conceptual. Dimpotrivă, de la un punct încolo, insistența autolegitimării devine suspectă: vorbind mereu despre sine, scriitorul nu face figură bună. Cercetînd însă cauzele care stau în spatele unei asemenea atitudini, precumpănitor subiective, poate chiar narcisiste, bănuiala se spulberă lesne. Într-adevăr, nu din stupidă vanitate își expune criticul cu atîta perseverență, de-a lungul întregii vieți, propriul „caz”. La mijloc trebuie să fi fost mai degrabă neîncrederea în sine, care l-a determinat să caute în confesiune un adevărat principiu de existență – de aceea și rămîne indiferent „conținutul” ca atare al mărturisirii, cîtă vreme predispoziția contemplativ-ataraxică, îndemnînd la anihilarea eului, se dizolvă creator în pagina scrisă.

Cît despre „teorie”, ea este în principiu utilă în bătălia gazetărească pentru impunerea „direcției” moderniste, ca armă de atac redutabilă, dar se dovedește complet ineficientă în orizontul inefabil al sufletului, ca instrument de investigație psihologică. Or, cu toate că acorda un rol însemnat inconștientului și intuiției în cunoaștere, Lovinescu nutrea iluzia raționalității vieții interioare, gîndită ca un mecanism numai bun de prins în concept. De-o pildă, atunci cînd explică propria evoluție și încearcă să se definească pe sine cît mai exact cu putință, Lovinescu știe foarte bine că nu face decît să amplifice (discursiv) și să nuanțeze („muzical”) nucleul originar al cîtorva intuiții fundamentale. Astfel,

presupusa trecere de la impresionismul rafinat al „pașilor pe nisip” la „dogmatismul necesar” din epoca marilor sinteze trebuie înțeleasă *cum grano salis*, ca o problemă tehnică, de opțiune temporară, fără a păstra nimic din sensul dramatic al convertirilor pentru totdeauna. Mentorul de la „Sburătorul” nu a fost un apostat. Și nu a agreat soluțiile radicale decât în chestiuni de morală, acolo unde nu intră în calcul tranzacțiile de nici un fel. În fapt, tânărul Lovinescu se arată tot la fel de „dogmatic” pe cât e de „impresionist” cunoscutul exeget ajuns la capătul carierei. Termenii în discuție fac parte mereu din ecuația critică, în proporții variabile, fără a se exclude unul pe celălalt (la baza metodei impresioniste, vom vedea, stă chiar dogmatismul). Nu are, așadar, nici un temei ideea că personalitatea criticului s-ar fi cristalizat treptat, cum se spune de obicei, ca urmare a unor salturi spectaculoase și a numeroase decantări semnificative. „Schimbarea la față” nu înseamnă mai mult decât atenuarea stridențelor, flexibilizarea atitudinii și distribuirea cât mai adecvată a tonurilor.

Falsa perspectivă i se datorează însă în mare măsură lui Lovinescu însuși, care și-a purtat cu atîta stăruință masca („apoloniană”, după comentariile malițioase ale neprietenilor), încît aceasta i-a devenit, cumva, o a doua natură. Cu alte cuvinte, mai mult decât să se construiască pe sine (transformările sînt insignifiante), Lovinescu și-a însușit un discurs cam abstract și grandilocvent despre personalitate care să-l scutească de efortul autoanalizei. Pentru că, oricît ar părea de paradoxal, confesiunile criticului reflectă un dezinteres total față de propria viață interioară. Examenul autoscopic lipsește cu desăvîrșire, în ciuda insistenței de a vorbi mereu la persoana I. În astfel de pagini „subiective” amănuntul biografic pare eludat sistematic, iar mărturisirea mult așteptată se transformă, surprinzător, într-o veritabilă „teorie”. Și e firesc să fie așa de vreme ce, obișnuit să privească totul prin grila conceptelor, Lovinescu percepe realitățile sufletești în cheia aceluiași determinism strict, de factură carteziană, care își dovedise cu asupra de măsură eficacitatea în opera doctrinară. Nimic întîmplător, nici un eveniment neașteptat nu tulbură ființa interioară. Orice fenomen are o cauză și admite o explicație: Freud ne ajută să pricepem exact psihologia lui Eminescu, care nu e decît un „caz” printre altele, Platon ne învață să descoperim frumusețea amorului spiritual, și așa mai departe, fără pic de nuanță.

Cu toate acestea, autorul *Istoriei literaturii române contemporane* nu comite greșala (pe care i-o reproșează, nu totdeauna îndreptățit, adversarului său, Mihail Dragomirescu) de a disocia în mod radical „eul empiric”, biografic, de personalitatea artistului. Numai că exagerează în alt mod, privind omul biografic mereu dintr-un singur unghi, ca imitație palidă a „autorului-personaj” ce trăiește în operă. Trebuie să recunoaștem că o astfel de „lectură” (tendențioasă) îi răpește vieții caracterul imprevizibil, surprinzător, dîndu-i în schimb demnitatea de a fi inteligibilă (ca simbol) în orizontul, superior, al artei. Ca atare, în ceea ce-l privește pe Lovinescu „olimpianismul” nu e doar „poză”,

impostură chinuitoare. Confuzia provine din interpretarea în cheie „bovarică” a personalității scriitorului, care ar postula contradicția insurmontabilă între temperament („moldovenesc”, înclinat adică spre o visare cu totul neproductivă, spre pasivitate și lene) și voință (singura forță menită să scoată spiritul din inerția contemplației și să-i provoace reacții imediate, în acord cu etica pozitivă a lui *homo faber*).

Lovinescu însuși a vrut deseori să fie văzut în felul acesta. Ceea ce dă de bănuț, mai ales că opera sa furnizează totuși suficiente elemente de la care pornind se poate edifica o viziune sensibil diferită, sau, oricum, mai puțin maniheistă. Cîteva observații de amănunt sunt, pe moment, necesare, nu înainte de a cita un fragment sugestiv din *Memorii* în care criticul își schițează autoportretul-standard, parcă nicăieri altundeva formulat cu atîta pregnanță și claritate, pînă la amănunt: „Critica nu suportă complezență și tranzacțiune: ea e independentă, sau nu e deloc și, pentru că am vrut ca ea să existe, am dat pilda rară a unei activități exclusive, ce se scutește de compromisurile unei cariere condiționate de sentimentele oamenilor, pe care îmi rezervam dreptul de a-i judeca cu imparțialitatea unei desăvîrșite independențe. *Venită oarecum pe cale deliberativă, hotărîrea se adaptează, în realitate, la date temperamentale, după tendința ascunsă ce ne face să teoretizăm propriul temperament* (s.n.) și se încadrează așadar într-o viziune pesimistă și indiferentă, într-un gust sălcui de neant și de cenușe, gust indelebil și ecvație personală, pe care nimic n-o poate stimula; *gust determinat poate la început de un deficit de viață și de senzația unei morți timpurii, dar rămas și mai tîrziu ca însăși formula personalității* (s.n.), în care toate valorile vieții, valori morale și sociale, măriri și *locuri*, bani și onoruri se estompează și se degradează în nuanțe evanescente, viziune relativistă, în care totul s-ar nărui și s-ar prefăce în neant, de n-ar rămîne axa unui interes pentru a da încă o apetență vieții într-o inapetență universală, axa spectacolului estetic, singura ei legitimare – formulă nietzscheeană, după care viața merită să o trăim prin frumosul ce ne oferă, și să o activăm prin frumosul pe care ne încumetăm să-l realizăm” (Lovinescu, 1998: 55).

După cum se observă, voința joacă un rol însemnat, chiar erodic am spune (sursa „nietzscheeană” a gândirii lui Lovinescu e mai mult decît insolită!) – dar numai la început. Senzația morții timpurii și deficitul de vitalitate nu împiedică fapta, și așa se face că, odată pus în funcțiune, mecanismul scrisului anihilează tentativele de evaziune, vinovata eschivă. Datoria înainte de toate: *nulla dies sine linea!* Nimic nu mai tulbură acum ritmul monoton al unei existențe consumate la masa de lucru, cu condeiul în mînă. Numărul paginilor măsoară cantitatea de viață trăită. Biografia se transformă literalmente în bibliografie (mai corect, procesul e invers, de la cărți la viață). Cele peste o sută de volume dau seamă de timpul scurs și împlinirea angajamentului asumat: „Mi-am onorat semnătura!”, îi scrie editorului de pe patul de moarte, cu firească mîndrie. Să-și fi învins oare omul Lovinescu, în felul acesta, propria natură, înclinațiile așa-zicînd temperamentale? Răspunsul e mai curînd negativ. „Sînt deprins a-mi

trece tot mecanismul sufletesc în acte reflexe” (Lovinescu, 1981: 221), afirmă la un moment dat, mărturisindu-i lui Ibrăileanu (pe atunci prieten) motivele pentru care e nevoit să publice în atâtea gazete: „N-ai idee însă cât țin la periodicitatea regulată (sic!). E la mine una din condițiile de igienă a lucrului” (Lovinescu, 1981: 201)¹.

Așadar aici (și nu numai aici), scrisul e văzut ca un ritual salubru, exercițiu terapeutic menit să înăbușe scepticismul, angoasa, spaima de moarte. Da, numai că, din punct de vedere spiritual, refugiul în contemplație nu e cu nimic mai prejos! Și nu văd de ce nu am acorda „moldovenismului” șansa acestei superioare cristalizări. Eșecul pîndește, în fond, din ambele direcții. De ce să ținem oare neapărat partea grafomanilor, disprețuindu-i în schimb pe inșii melancolici și visători, care scriu pe nisip?

La prestigiul nefast al acestor distincții simplificatoare a contribuit, din păcate, și Lovinescu (în termeni similari se despărțea de Moldova – nici nu-i de mirare! – Mircea Eliade) – e drept, nu prin exemplul viu al propriei personalități, ci prin discursul său angajat, de militant al unei cauze în care voia să creadă. Din *Memorii* am aflat cum, abia intrat la facultate, părăsește Iașul și fuge la București, găsind apoi numai cuvinte de laudă pentru curajul de a se fi rupt definitiv și irevocabil de atmosfera provincială a orașului bîntuit de mărețele umbre ale trecutului. După propriile mărturii, spaima de ratare l-ar fi împins spre mediul prozaic, dar mult mai dinamic, al capitalei. Acolo îi cunoaște pe Maiorescu și Iorga, personalitățile care-i vor marca decisiv cariera.

Însă principalul obstacol se află tot în sine: e vorba de inaptitudinea pentru viață, invocată în repetate rînduri (de la discursul memorialistic la ficțiunile romanești), nefericită trăsătură a temperamentului său melancolic, contorsionat, care explică și irepresibilele înclinații autodestructive, niciodată definitiv înfrînte de credința într-o idee. Lovinescu nu are stofă de misionar. Străin de orice formă de fanatism, criticul păstrează, în linia moralei burgheze a lui *honnête homme*, calea de mijloc, înțeleapta moderație. Ceea ce nu înseamnă că s-ar mulțumi numai cu atât. Își intuieste vocația și, cu toate că nu-i cunoaște cu exactitate natura, simte că trebuie s-o urmeze numaidecît. În plus, familiarizat cu principiile eticii protestante, știe că fapta în sine își dezvăluie rostul ei mai înalt abia atunci cînd nu vizează scopuri determinate. Așa se naște și pledoaria pentru acțiunea total dezinteresată a criticii. Nu e o noutate, bineînțeles, cum nici justificarea refuzului personal de a profita în vreun fel de pe urma scrisului. Numai că nimeni nu s-a gîndit să sublinieze rădăcina „moldovenească” a unei astfel de etici.

Pe de altă parte, Lovinescu și-a mărturisit mereu cu franchețe, și parcă (ciudat!) cu un soi de mîndrie abia reținută, „păcatul” de a se fi născut deja plictisit, fără chef de viață. Inutil regretul, neavenită revolta. Într-adevăr, nimic nu pare a fi tulburat placiditatea omului predestinat să-și petreacă existența la

¹ *Ibidem*, p. 201.

masa de scris. Chiar dacă vor fi fost la un moment dat mai dezordonate, bătăile inimii s-au îmblânzit treptat, de la sine², și nu sub biciul de foc al unei discipline severe, care sperie gândul (cum s-a spus adesea, în intenția de a proiecta asupra personalității criticului lumina facil eroică a unei viziuni romantice de mediocră extracție). E drept, copilul melancolic și timid are presentimentul iminenței morții încă de la „primele licăriri ale conștiinței organizate”³. Nu intră în calcul nici un fel de traumă originală, nimic din binecunoscutul vocabular al psihanalizei. Faptul s-ar putea datora aproape exclusiv carenței de vitalitate, care induce și complexul singularizării (ușor depistabil în reveriile solitare), și sentimentul precarității tuturor lucrurilor, senzația de inconsistență a realității (amăgitoare plâsmuire de fum). Sîntacestea manifestări ale unei maladii pe care scriitorul încearcă să și-o trateze mult mai târziu, odată cu fuga la București și renegarea rădăcinilor sale „moldovenești”, vinovate de sterila predispoziție spre visare, adică (nu-i așa?) spre o formă de lene mai cu pretenții. Însă amănuntele autobiografice la care ne referim, departe de a furniza explicații convingătoare, nu fac decît să întărească, parcă și mai mult, mitul unei personalități ieșite din comun, conturat cu migală îndeosebi la vârsta recapitulărilor, pe ultima sută de metri. Dacă n-ar fi așa, nu știm cîtă credibilitate ar mai avea un astfel de scriitor, care pretinde că simte mereu doar „indiferență față de orice bucurie”⁴.

Dar ce mai contează detaliile? Să reținem esențialul: omul și-a strunit năvășele porniri ale eului. S-a învins pe sine, a devenit anonim. Prin urmare, s-o mai spunem o dată: biografia se resoarbe complet în bibliografie, după dorința criticului răspicat formulată în fața publicului vulgar și neștiutor, însetat de senzational. Mitul se construiește totuși pe un fapt concret, pe un amănunt de viață uitat ulterior sau, oricum, destul de greu de recunoscut pe ecranul încețoșat al memoriei. Cu toate acestea, la un ultim retuș, în cele cîteva pagini de confesiune testamentară și de bilanț din volumul omagial apărut, în 1942, la inițiativa criticilor modelați de ideile și condeii maestrului (Cioculescu, Vianu, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu, Vladimir Streinu), se păstrează intact *motivul original al personalismului obsesiv, răsfrînt în oglinda*

² În răspunsul de mulțumire la scrisoarea pe care Arghezi o publică într-un moment dificil (Lovinescu se afla, bolnav, într-un sanatoriu), criticul își reproșează vina de a-i fi privit pe oameni numai în calitatea de scriitori („n-am clădit pe afecție și prietenie”, „am literaturizat bătăile inimii”, recunoaște el). Dovezile de afecțiune ale celor din jur îi induc „mizantropului” Lovinescu un acut sentiment de culpabilitate („o mare rușine de mine însumi”). Vezi E. Lovinescu, „*Sburătorul*”. *Agende literare*, Editura Academiei, 2002, vol. 6, p. 565-566.

³ Vezi Anonymus Notarius, *E. Lovinescu*, Editura Vremea, București, 1942, p. 18. La fel înțelege lucrurile și Lucian Raicu: „pesimismul său organic nu părea să fie determinat de implacabilitatea morții, ci mai curînd de contemplarea, fără savoare, a vieții. Incapacitatea de a trăi, de a fi asemenea altora, îl făcuse să cunoască, în viață fiind, sentimentul morții” (Lucian Raicu, *E. Lovinescu: Construcția de sine*, în vol. *Calea de acces*, Ed. Cartea Românească, 1982, p. 147). Criticul insistă, în acord cu marea majoritate a comentatorilor (excepția o constituie, ca de atîtea ori, Alexandru George), asupra rolului decisiv (dacă nu exclusiv) al voinței în construcția personalității.

⁴ Anonymus Notarius, *op. cit.*, p. 15.

multiplelor autoproiecții bovarice. Povestea edificării propriei personalități ascunde, afirmă Lovinescu în postura biografului său fictiv, Anonymus Notarius, „o dramă nu de ordin intelectual, ci somatic”⁵ („nu scria decît ziua”, pentru că „apatia lui fizică îl muia de cum se însera”). Iată cheia ascunsă despre care vorbeam. Așa stînd lucrurile, n-ar strica să primim cu o anumită rezervă mărturisirea potrivit căreia critica ar fi în mod necesar „o disciplină ce necesită sacrificiul, jertfa voluntară a altor vocații”⁶. Lovinescu se complăce și el în postura aceasta ușor ipocrită (dar firească, la urma urmei), de nobilă victimă jertfită pe altarul datoriei: „Cel dintîi act al afirmării mele critice, ține el să ne asigure, a fost cel al renunțării; numai în clipa cînd m-am crezut capabil de această jertfă consimțită am pornit la o acțiune critică”⁷.

Interesant, numai că Lovinescu nu renunță, în fapt, la nimic serios, de vreme ce nu se simte niciodată copleșit de tirania vreunei dorințe anume, care să-l perturbe de la scris. Își exploatează însă extrem de eficient înzestrările așa zicînd „naturale”. Prin urmare, dacă semnul cel mai elocvent al vocației critice este, cum se crede îndeobște, capacitatea sacrificiului voluntar, trebuie să recunoaștem că Lovinescu se născuse cu un atu formidabil, ce l-a avantajat enorm în lupta pentru preeminența la rîvnitul oficiu. Descoperită devreme⁸ (din adolescență!), vocația se împlinește ulterior fără convulsii majore, pe o traiectorie rectilinie de invidiat. Cea mai puternică emoție i-o provoacă tînărului lectura cîtorva pagini din... Faguet: „am simțit vertigiul unui gol luminat de o bruscă ploaie siderală” – notează într-un loc, pentru ca mai tîrziu, la vîrsta patriarhilor, să-și explice entuziasmul adolescentin prin impresia de *autenticitate* și de *viață intensă* transmisă de scrisul profesorului de la Sorbona⁹. Bătrînul exeget al modernității literare proiecta de fapt asupra lecturilor tineretii lumina unor emoții de mult apuse și a unei vitalități pe veci îngropate în litera scrisă.

În aceeași ordine de idei, e foarte puțin probabil ca la baza acțiunii critice lovinesciene să se afle aproape exclusiv „dragostea de om și de umanitate”, sentiment dezinteresat, neumbrit de aspirații pedestre, după cum vede lucrurile Lucian Raicu într-un frumos exercițiu de admirație. E drept, autoritatea, prestigiul critic nu se cîștigă fără subordonarea aceasta dezinteresată, la care

⁵ *Ibidem*, p. 16. Vezi și Théodule Ribot, *Patologia personalității*, traducere, avănprefață și note de Dr. Leonard Gavrilu, Editura științifică, București, 1996.

⁶ Eugen Simion, *Sceptical mintuit*, ed. cit., vol. II, p. 37.

⁷ Anonymus Notarius, *op. cit.*, p. 217.

⁸ E. Lovinescu, *Memorii. Aqua forte*, ed. cit., p. 47: „De m-aș îndoi despre vocația mea critică, nu sub raportul calității, unde îndoielile subzistă întotdeauna, ci al fatalității ei, faptul că cea mai puternică emoție literară n-am resimțit-o din contactul unei opere de imaginație, ci al unei opere critice constituie indiciul unei îndrumări precise”. Vezi și Florin Mihăilescu, *E. Lovinescu și antinomiiile criticii*, ed. cit., p. 19: „Dacă noțiunea vocației are vreun înțeles, nu mă sfiesc a mărturisi că am avut-o din tinerețe. Pe cînd camarazii mei rimau versuri pentru iubite imaginare sau reale, eu ticluiaam note critice și cugetări”.

⁹ Vezi și Florin Mihăilescu, *op. cit.*, p. 60.

nici un individ conștient de propria valoare nu se supune cu zîmbetul pe buze. Ei bine, Lovinescu nu face excepție. N-a fost un sfînt, indiferent la gîndurile de glorie deșartă. A avut ambiții, mai mari sau mai mici, ca fiecare dintre noi, numai că pe el eșecurile repetate nu l-au descurajat, cum se întîmplă de regulă. Mai mult, l-au întărit, inventîndu-i un destin exemplar, de spirit independent, destinul omului care a întruchipat ca nimeni altul „condiția criticului”.

Acum începem parcă să înțelegem de ce s-a spus că „secretul său a fost altul decît vulgara ambiție, a fost mai curînd lipsa de ambiție, negarea efortului penibil de parvenire, fie ea și intelectuală, nu neapărat socială și academică”¹⁰. Să fie oare aceasta chiar cheia succesului, taina prin care criticul își modelează o surprinzătoare personalitate? Dacă e așa, atunci aici se ascunde, avem impresia, o miză cu mult mai mare, care aruncă în derizoriu toate celelalte pretenții, orice vanitate de scriitor. Sub masca modestiei se întrezărește un orgoliu exorbitant. Camuflajul trădează totuși, parcă dinadins, adevăratele intenții: neizbutind să parvină cu nici un chip, deși ar fi dorit (fără să aibă, din păcate, tăria de a-și recunoaște slăbiciunea – altfel deloc rușinoasă), Lovinescu își va fi convertit pozitiv toate nereușitele, într-o manieră care nu i se datorează însă în exclusivitate (lui așa i-ar fi plăcut să se creadă). Imaginea prinsă în ramă nu dezvăluie neapărat și miezul amar al convingerii că „soarta noastră nu e în împrejurările dinafară, ci în noi, în caracterul, în voința noastră; ne clădim destinul pe care îl dorim și-l merităm”¹¹.

Ileana Vrancea vorbea chiar despre un soi de fascinație a ratării și anonimatului, ce l-ar fi determinat pe Lovinescu să-și proiecteze terapeutic în alții propriile aspirații nerealizate. Așa de pildă, la scriitorii de care s-a ocupat ca monografist (Jean Jacques Weiss, Negruzzi, Asachi, Grigore Alexandrescu) criticul insistă, firesc, asupra raporturilor dintre om și operă, ceea ce-l ajută să prindă sensul unor profunde afinități de destin, căutate parcă intenționat și, cu precădere, în linia acelor vocații neîmplinite, „sufocate de împrejurări potrivnice”¹². La fel, peste ani, cînd cercetează cu aplicație documentele despre viața lui Maiorescu, pare înclinat să accentueze mai curînd imperfecțiunile, marcat fiind de conștiința „realei fărîmițări a unui bloc ce nu s-a realizat niciodată”¹³.

¹⁰ Lucian Raicu, *op.cit.*, p. 175.

¹¹ *Ibidem*, p. 181.

¹² Ileana Vrancea, *op.cit.*, p. 19. Aceași idee la p. 180: „Pe lîngă afinitățile sufletești, E. Lovinescu se simte legat de eroii săi printr-un destin comun, deopotrivă zădărnicit. (...) monografistul voia să împartă cu ei nu știu ce spaimă secretă a neîmplinirii”.

¹³ *Ibidem*. Din cauza unei iubiri prea exclusiviste pentru Lovinescu, Al. George exagerează vădit atunci cînd afirmă că Negruzzi, Alexandrescu sau Asachi „nu sînt figuri de primă mărime ale literaturii române și nici spirite cu care cercetătorul lor își putea marca vreo aderență de ordin spiritual. Dimpotrivă, istoriograful îi privește cu destulă detașare, iar artistul din Lovinescu vibrează doar arareori la unison cu ei” (vezi E. Lovinescu, *Opere*, ed. cit., vol. III, p. 496).

Antidotul nefericitei risipiri (boală frecventă în cazul literaților noștri, constrânși „să facă de toate”¹⁴ pentru a supraviețui, dar și predispuși la tranzacțiuni lesnicioase), al irosirii talentului în lucruri mărunte, i-l oferă exemplul scriitorilor din alte culturi, în special cea franceză, în care e lucru obișnuit „să mori cu condeiul în mână”. Iată și confesiunea indirectă din care am extras formularea aceasta memorabilă: „Faguet a murit cu condeiul în mână (s.n.). (...) Probabil că (sic!) chiar în ziua morții a scris un articol. Și cazul lui Faguet nu e un caz rar. Se întâmplă mai tuturor scriitorilor francezi atît de muncitori și, mai ales, atît de disciplinați în munca lor. Munca pentru dînșii e un principiu de viață... Fără ea, e un început al odihnei eterne. (...) Vor mai trece veacuri de disciplină și de cultură pentru a ajunge și noi la această superbă activitate neîntreruptă și fatală.”¹⁵

Hotărît să răstoarne regula împămîntenită la noi și să se consacre exclusiv preocupărilor literare, Lovinescu s-a confruntat de timpuriu și cu prodigalitatea uluitoare a lui Iorga, piaza sa rea, maestru inconcesiv și fanatic (nu suporta lîngă sine decît vasali), dar și cu varianta opusă, aceea a unei sterilități amiabile și a unei modestii de bună calitate, încurajînd dialogul, ce-și găsisese expresia tipică în persoana profesorului său de latină, D. Evolceanu, elev înzestrat al lui Maiorescu, ratat mai pe urmă din lipsă de voință și perseverență. Întîlnirea cu Evolceanu („un om mai timid decît... mine”) e un moment decisiv în biografia spirituală a lui Lovinescu, pus astfel față în față cu una dintre ipostazele virtuale ale destinului său. Episodul e fixat cu atenția cuvenită marilor revelații, trăite însă *post-factum*: „Rar am putut studia asupra mea însămi cazul plăsmuirii unei duble personalități. Ceea ce mă apropie de dînsul e probabil conștiința unor defecte, insuficiențe comune (nu fără oarecare spaimă). *Necesitatea de a mă arăta altfel mă împinsese instinctiv să-mi creez o psihologie nouă* (s. n.). (...) îi luam piuitul cu zgomotul personalității mele active și pline de inițiative (n-aveam, în realitate, nici una, cum n-am nici acum). *Nu o făceam voluntar: intrasem într-un rol și-l jucam instinctiv* (s. n.), de cum îi pășeam pragul biroului. (...) De cum ieșeam în stradă deveneam altul, (...) îmi reluam zdrențele mizeriei mele morale”¹⁶. Revelația inautenticității propriului comportament aduce cu sine o aspră sancțiune postumă, în acord cu atitudinea stoică, de severă austeritate, care formează chiar marca personalității morale a criticului. E de reținut și ipostaza „bovarică” (involutară, deci... inconștientă!) căreia i se conformează junele critic cu personalitatea în formare!

Cît despre concepția asupra scrisului, deocamdată merită reținută măcar observația că disciplina (ritmicitatea) i se pare lui Lovinescu esențială,

¹⁴ E. Lovinescu, *Opere*, ed. cit., vol. III, p.303: „Negruzzi diletant? Da și nu... Diletant era în calitatea lui de artist ce iubește mai multe lucruri deodată, cătînd însă sub înfățișări felurite numai frumosul unduios și schimbător. N-a fost un om de știință, n-a fost un filolog sau un apostol. *A făcut de toate* (s.n.)”.

¹⁵ E. Lovinescu, *Opere*, vol. VI, ed. cit., p. 314.

¹⁶ E. Lovinescu, *Agende literare*, vol. VI, ed. cit., p. 616.

indiferent de conținutul ori ideile vehiculate. Arta izvorăște din subconștient, iar scriitorul „gîndește” în ritmul jocului stilistic. În consecință, scriitor te naști, nu devii. Voința rămîne, în schimb, principalul catalizator. Se vede acum fără greutate în ce măsură ideologia lovinesciană (formulată explicit, observația s-a mai făcut, numai din rațiuni polemice) a sprijinit atitudinea combativă a criticului militant, dedicat cauzei modernismului. Dar asta e deja altă „antinomie”, ușor de conciliat la „lectura în monadă”, singura potrivită în cazul de față. E clar, construcția de sine nu poate fi atribuită exclusiv „omului deliberativ”¹⁷. Lovinescu însuși oferă o nuanțată explicație a ipoteticului său „bovarism”: „Nu suntem de obicei ceea ce dorim să fim. (...) Plutim (...) împotriva dorințelor noastre celor mai scumpe, și pentru a nu fi afundați trebuie să luptăm cît mai mult, să întindem brațele și să ne încordăm mușchii. *Oricît am fi de pașnici, ajungem luptători* (s.n.); (...) adîncind viața unui om, descoperim *deosebirea între ce e și ce ar fi trebuit să fie* (s.n.), care lămurește atîtea suferințe tănuite și ne dă înțelegerea atîtor dureri tăcute”¹⁸. Această contradicție fertilă a psihicului, „adîncită” prin autoanaliză pînă la cele mai fine distincții (în ciuda terminologiei simpliste), alimentează constant discursul lovinescian despre personalitate. E tema predilectă de la care pleacă și la care se întoarce inevitabil, ca înspre un binecuvîntat izvor, infatigabilul interpret al nuanțelor sufletești.

Pe urmele lui Goethe criticul face, așadar, elogiul productivității în sine, și emite aparent paradoxala opinie că talentul înseamnă să dezvoltîți în zece pagini o idee ce poate fi exprimată la rigoare în maxim două trei fraze. Despre o carte în lucru, căreia nu-i mai deslușea continuarea, i se plînge Hortensiei Papadat-Bengescu în felul următor: „...cum însă totul n-ar putea face un volum de 300 de pagini, de la 1 august, nemiavînd ce spune, mă voi vedea silit să o trag de pâr și, după teoria mea, din acea clipă să încep a face artă; te pomenești că partea aceea va fi cea mai prețioasă!...”¹⁹. Înainte de a-și apropria totuși o concepție atît de subtilă, scrie despre orice și, chiar din primii ani ai activității sale gazetărești, trimite texte peste tot, creîndu-și o proastă faimă de oportunist

¹⁷ În același sens, cu o undă de ironie în plus, se pronunța și Murray Krieger, op. cit., p. 88: „imparțialitatea lui hermeneutică îl obligă pe critic să admită că nu are acces la operele propriu-zise, ci doar la propriile sale versiuni asupra lor. Iar autorul imixtiunilor și al distorsiunilor este eul criticului – persoana și *persona* sa. Prin *persona* criticului înțeleg personalitatea publică pe care și-o asumă acesta, dovedind o considerabilă fermitate (ori „consecvență”, ca să-l flatăm puțin), pe măsură ce trece de la un demers critic la altul sau la o formulare generică a principiilor critice proprii, a teoriei sale privind natura literaturii. Acesta este sistemul său – fie al implicit sau explicit -, acestea sîntprezumițiile și criteriile estetice primare cu care se prezintă în fața fiecărei opere, preconditionînd-o. Criticul se va fi temînd, desigur, să nu reducă toate operele la acest sistem, cu o severitate ce transformă consecvența ori fermitatea în uniformitate. S-ar ajunge atunci ca toate operele literare să pară a fi la fel(...) Deși în confruntarea cu o operă superioară criticul este pus în situația de a-și deschide întrucîtva propriul sistem, *persona* critică are tendința de a rezista, în numele integrității și fidelității sistemice”.

¹⁸ Apud Ileana Vrancea, *op.cit.*, p. 20.

¹⁹ E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 238.

(„îmi caut interesul”, se scuză el într-o epistolă din vremea aceea²⁰). Lui Mihail Dragomirescu îi oferă insistent colaborarea, justificându-și eventualele stângăcii prin caracterul restrictiv al exercițiului publicistic la care este constrâns din cauza neîncrederii arătate tinerilor dornici de afirmare: „Cea dintâi condiție ca cineva să ajungă scriitor bun e să-l lași să scrie mult”²¹. Așa se explică de ce, mai târziu, în *Titu Maiorescu și posteritatea lui critică*, ajunge să fie de partea lui Iorga, care fusese respins în tinerețe la „Convorbiri literare” din pricina păcatului, absolut legitim la un scriitor în formare, „de a publica oriunde, fără alegere”²².

Cu voia sau fără voia altora, Lovinescu s-a ținut de cuvânt. Și-a trăit viața la birou, printre cărți și oameni de hîrtie. Din agendele sale realizăm cît se cîștigă și cît se pierde în felul acesta. Cine parcurge notițele cu pricina observă repede că, de pe la 30 de ani, după obținerea doctoratului la Paris și încheierea precarului stagiu ca suplinitor la Universitate, criticul n-a mai citit decît volumele despre care intenționa să scrie. Tristă constatare! E drept, din unele epistole (adresate în general femeilor) răzbate din cînd în cînd regretul de a nu putea scăpa de împovăraătorul supliciu al șoarecelui de bibliotecă (unde va amintește cu mîndrie nițel exagerată faptul de a fi frecventat Biblioteca Academiei aproape două decenii fără întrerupere!)²³. Sentimentul acut al inadecvării la realitate împiedică totuși rîvnita evaziune, solicitată vremelnic de gingașe resorturi afective²⁴. Nici sila față de scris nu-l poate abate din drum pe aprigul gazetar și formator de opinie, deși conștiința inutilității nu-i dă deloc pace. Mărturisirea ilustrează o anumită stare de spirit, probabil resimțită adesea: „Simt o mare oboseală. Scrisul nu folosește la nimic. Critica este o artă nefolositoare. O pierdere de vreme. Nu limpezește pe nimeni; nu poate sădi în spiritul public o noțiune justă de artă”²⁵.

²⁰ *Ibidem*, p. 61.

²¹ *Ibidem*, p. 89.

²² *Idem*, *Titu Maiorescu și posteritatea lui critică*, în *Scrieri*, vol. 8, Ediție de Eugen Simion, Editura Minerva, 1982, p. 127.

²³ Tot Elenei Farago îi dezvăluie, în tonalități de sfîșietoare spovedanie, mobilul ascuns al insatisfacției profesionale: „(...) cercetez opt ceasuri pe zi la bibliotecă, ca să nu ajung la nici un rezultat, așa că mă simt dacă nu descurajat, cel puțin nemulțumit. Și mă gîndesc ce lesne aș putea face literatură de imaginație, nuvele sau chiar romane! Situația mă obligă să descopăr cadavre uitate de om și pentru a afla o dată de nici o importanță să-mi pierd zile întregi. Tristă soartă. Dacă aș fi un simplu buchist ar mai merge, dar simt în mine seva unei imaginații destul de robuste care cere drept la viață și n-o pot satisface. Înțelegi ce nemulțumire mă roade. Cum le-aș trînti toate, cum le-aș fereca și m-aș duce în lumea largă!” (în vol. E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. cit., p.133).

²⁴ *Ibidem*, p. 135: „Am o fire de burghez, iubitor de liniște și de intensă viață afectivă”. Aceleași predispoziții burghize le descoperă Lovinescu în autoportretul psihologic pe care și-l face Maiorescu în paginile propriului jurnal: „Firea mea este (...) croită pentru bunăstare burgheză și tinde spre o bază largă și sigură. Pentru o existență catilinară nu simt nici o vocațiune” (apud E. Lovinescu, *Scrieri 7. Titu Maiorescu*, Ediție și postfață de Eugen Simion, Editura Minerva, 1978, p. 262).

²⁵ *Idem*, *Opere*, vol. VI, ed. cit., p. 156.

Aceeași lehamite îl va fi cuprins, pare-se, și pe Ibrăileanu, ba chiar într-o mult mai mare măsură, de vreme ce „dușmanul” de la „Viața românească” a ales nu doar să-și exprime însatisfacțiile și plictisul în scrisorile către amicii apropiați, ci să renunțe pur și simplu la scris, spre sfârșitul vieții. În consecință, dacă autorul *Adelei*, așa cum am arătat altădată, credea că salvarea criticului stă numai în „tăria lui de a deveni cetitor”, Lovinescu nutrește o convingere radical opusă. Pentru mentorul de la „Sburătorul” cititul e un factor frenator, care te descurajează și-ți inhibă elanul, revelându-ți totodată propriile limite. Semnalăm o confesiune cât se poate de elocventă, culeasă tot din epistolar: „Dealtminteri am citit multișor zilele astea și, ca efect obișnuit, m-a apucat un mare dezgust de hîrtia înnegrită. Așa mi se întîmplă întotdeauna. *Cînd citesc mult nu mai scriu eu* (s.n.). Mi se pare așa de zadarnic, și mi se pare că s-a mîzgîlit atîta hîrtie, că mă cutremur de a o mai pîngări și eu”²⁶.

Ibrăileanu a sfîrșit într-o lungă agonie care l-a eclipsat aproape cu totul din viața publică. Lovinescu, în schimb, a murit fără preaviz, la masa de lucru, activ pînă în ultima clipă. În unul a biruit latura contemplativă, „moldovenismul”. În celălalt, orgoliul de a nu se lăsa în voia propriei naturi melancolice, cu tendințe autodestructive. S-a salvat fiecare cum a putut. În ce-l privește pe Lovinescu, refuzul de a înțelege lectura ca act de contemplație și de cunoaștere, ca formă de reverie superioară, se explică tot prin inaderența sa la realitate. Pentru că, nu-i așa?, un bun cititor nu poate simți niciodată „indiferență față de viață”. Dimpotrivă, va găsi mereu prilejuri de jubilație, amîinînd *sine die* clipa convertirii propriilor trăiri și gânduri în litera moartă a textului. Ibrăileanu schița de altfel o foarte subtilă teorie a personalității pornind de la înțelegerea omului ca ființă care citește. Calitatea lecturii dă seama de natura personalității fiecăruia. Devoratorii de hîrtie tipărită nu intră în calcul de la un anumit nivel de elecțiune încolo. Simplificînd, cititorul model e omul unei singure cărți. Asemenea exemplar de elită nu se va plictisi niciodată. Cartea e doar un pretext. Esențială se dovedește numai lectura ca formă de viață și de cunoaștere, activitate (cu finalitate dar fără scop) ce implică întreaga ființă, de la epidermă la creier.

Însă Lovinescu n-a avut organ pentru astfel de lucruri. „Teoria” adversarului său contrazice însuși principiul de existență al scriitorului, care nu trăiește decît în pagina înnegrită. Deși e foarte probabil ca ideile lui Ibrăileanu să-l fi sedus, el nu s-a recunoscut învins. Nici n-ar fi fost posibil. Reprimîndu-și înclinațiile temperamentale, Lovinescu a rămas pînă în ultimul ceas un supravegheat, om al datoriei înainte de toate. La funeraliile celor doi critici s-au putut auzi ecouri din muzica aceluiași compozitor preferat: Beethoven. Să fie oare o întîmplare că lui Ibrăileanu îi plăcea „Pastorală”, iar lui Lovinescu, „Eroica”?

²⁶ Idem, *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 134.

Bibliografie

- Dobrogeanu-Gherea, Constantin, 1967, *Studii critice*, București, Editura pentru literatură
- E. Lovinescu interpretat de..., 1973, antologie și studiu introductiv de Florin Mihăilescu, București Editura Eminescu
- Ibrăileanu, G., 1909, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, Editura „Viața Românească”
- Lovinescu, E., 1972, *Istoria civilizației române moderne*, ediție, studiu introductiv și note de Z. Ornea, Editura Științifică, București
- Lovinescu, E., 1981, *Istoria literaturii române contemporane*, București, Editura Minerva
- Lovinescu, E., 1981, *Scrisori și documente*, Ediție îngrijită de Nicolae Scurtu, Editura Minerva, București
- Lovinescu, E., 1998, *Memorii. Aqua forte*, ediție îngrijită de Gabriela Omăt, Editura Minerva, București
- Maiorescu, Titu, 2005, *Critice*, ediție de D. Vatamaniuc, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă
- Rădulescu-Motru, Constantin, 1998, *Scriseri politice*, antologie și studiu introductiv de Cristian Preda, București, Editura Nemira